

Муниципальное бюджетное учреждение дополнительного образования
Детская школа искусств имени Дамба Хуреш-оола
(668010, Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул. Степная,д. 22,tecli.muz@mail.ru)

Исх. № 20

от «26» марта 2026г

Справка – подтверждение

Дана, Хертек Арбаймаа Николаевне - преподавателю по классу фортепиано и теоретических дисциплин МБУ ДО ДШИ имени Дамба Хуреш-оола в том, что за межаттестационный период с 2020 по 2025 учебные годы имеет следующие публикации:

№	Вид публикации	Год	Наименование статья	Подтверждающий документ
1	Статья в СМИ	2023	«Ак чолдуг Шагаа айы»	Газета «Бай-Тайга» Бай-Тайгинского кожууна №1 от 10 марта 2023года
2	Методическая рекомендация	2023	1. «Хореографические вариации» 2. «Тувинские мотивы»	Нотное приложение.

Директор:

Таргын У.М.

Бай-Тайга

Бай-Тайга кожууннуң солуну
№1 2023 чылдың март 10

өртээ дугуржулга езугаар

Тускай үндүрүлгө

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым!

Төрзэн Тывавыстың чонунуң эң ынак бурунгу байырлалдарының бирээзи Шагааның бүдүү хүнү-биле Силер-биле чолукшуурун чөпшээрер көрүңер! Эрги чылды үдеп, чаа чылды уткуп тургаш, силерниң ал-бодунарга кежик-чолду, кадыкшылды, өг-бүлөңерге чедимчелиг амыдыралды, ажы-төлүңерге чаагай өзүлдени, ажыл-ишке сайзыралды, аал-оранывыска амыр-тайбыңны йөрээп тур мен!

Үнүп олурар ногаан меңгилиг, суг олуттук кара Тоолай чылында улуг чуртувус Россияга тайбың делгерезин, Тыва Республикавыс улам хөгжүп сайзыразын! Курай, курай, курай!

Бай-Тайга кожууннуң чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар А.Б.Хертек

Бай-Тайга кожууннуң С.К.Шойгу аттыг Кара-Хөл ортумак школазынга Шагаа бүдүүзүндө база бир солун хемчег болуп эрткен. Тыва национал оркестрниң салым-чаяанныг хөгжүмчүзү, хөөмейжи тускай үнүг ыраажызы, Тыва республиканың мерген адыгжызы чаңгыс чер-чуртуу Успун Кежик Николаевич Кара-Хөл сумузунга аалдап четкеш, ук школаның коллективинге болгаш өөреникчилеринге ча адарынга солун мастер-классты эрттирип берген. Школаның башкылар коллективи болгаш өөреникчилер улуг сонуургал-биле киришкеннер. Төнчүзүндө кара-хөлчүлөр «Уваң-Шуу» бөлүүнүң солун концертин көргөннер.

2023 чыл - 4 ногаан меңгилиг, суг олуттук кара Тоолай чылы.

Тоолай чылы кижги бүрүзүңге эвилең-ээлдекти хайырлаар. Тоолай дээрге уян-сеткилдиг, шыдамык амытан болуп турар. Чылдың ээзи идепкейжи эвес чорукка хөңнү чок. Ол карак-кызыл ажылдап турар, чаныш-сыныш чок, күштүг күзел-соруктуг кижилерже көрнүр.

Тоолай - кем чок, чымчак ак дүктүг, онзагай амытан. Ынчангаш тоолай чылы эң-не таарымчалыг, чымчак чыл кылдыр санаттынар. Ол чыл эш-өөрге өөрүшкүнү сөңнээринге эки чыл. Тоолай чылында бодунуң чылынга таарышкан сүлделерни ажыглап, бодунда чажыртынган салым-чаяанны ажыглаарыңга таарымчалыг чыл болур.

*Шагаа-шагаа, амыр солчуп, Чымчак болзун, чаагай болзун! Чалыы, кырган чолукиуулу,
Чашкан тараа, оदारларым Чаглыг эъттен чооглаалы, Чагьстан, олден куругламна! Часты уткуп, кышты
удээл, Үнүш-чимис элбек кылдыр Унуп келген чаа чылҮргүлчү-ле хүннээректе!*

АК ЧОЛДУГ ШАГАА АЙЫ

(Шагаа дугайында)

Кандыг-даа чон эрги чылды удеп, чаа чылды уткуур чанчылдыг. Тывалар шагдан тура бир чыл эргилип, оскези келир душта, улуг байырлалга оваарымчалыг белеткенип чорааннар. Чуге дээрге, ам чаа чыл келир, ол кандыг-даа бооп болур. Багай чуве болбазын дээш, кижилер ол уеде кончуг серемчилелдиг, чагыш-сеткилинден эгелээш, чугаа-домаан арыглаар, элбек аыш-чемни белеткээр. Шагаа – улус чоннун төөгүден байырлалы. Шагаа – эргилип кээр чаа чылдын езулалы. Шагаа – чемзиг чемнин дээжизи, өөрүшкүзү. Уруг-дарыг ойнап-хөглээр чаагай хуну

Улуг-биче чолугужар найыры-дыр.

Тыва чон Шагаага барык-ла күстен эгелеп белеткенир. Аңаа чоннуң хүндүлээр аыш-чемин «Шага чеми» дээш аңгы шыгжап алыр. Күзүн чиш согар үеде иртти азы шыдалдыг кижилер улуг боданы-даа соккаш, үүжелээр: үүргенелиг, чодураалыг чөпкестерни, кадыктарны база-ла тускайлап куткаш, Шагаада бузары-биле шыгжап каар.

Шагаа эрги сан-биле кыштын адак айы тонгенде, частыңбашкы айының бир чаазында болур. Кыштын сөөлгү адак айын бүдүү айы дээр. Бүдүүайында Шагаага белеткел кидин түлүк, Шагаа чемин үүжеден уштуп белеткээр, аал бүрүзү аштанып арыгланыр. Эрги чылдын чыылган бүгү багын база арыглаар.

Кыштын адак айының сөөлгү хүнүн Шагаа бүдүүзү деп адаар. Бүдүүде аалдарда улус дүвүрөп-ле үнер. Өг бүрүзү чалама азып, каастап деринир. Артыш, шаанак чыдын арыглап алган өг-оранга чытталдырар. Улуг паш ишти быдаазын хайындырар. Ол бүгү ажылга улуг, аныяк чон дөгере киржир. Хамык чүүлү белеткеп алган соонда, орай кежээ тоолдажып, тывызыктажып, чинчи чажыржып эгелээш, барык олура-даа хонар. Даарта Шагаа болур деп турда, Бүдүү хүнүнде ак харны шаажан аяк хире кылдыр борбактай туткаш, бажыннын эжик аксынга бедик черге салып ап база чораан. Бедик черде, эжик чоогунда салып каан үш харны, Шагаа дүнезинде ол девискээрни хайгаарап эртип чыткан бурган Башкынын аяыттары амзап, күш кирер дижир. Ол ыдыктыг аыттар суксунун хандырып, борбактап каан харны амзааш күш кирип алган аалга эки чыл болур-деп, бурунгулар чугаалап чорааннар.

Сан-салыры Дан аткан. Частыңбашкы айының бирги чаазы. Улус дыка эрте ходелип үнер болгаш дүүнү чымыш уламчылаар. Хүн херели аалдын кодан девискээринге дээй бээри билек, аалдын ишти саң салыр тейже унгуш, оран-таңдызынга чалбарып, улуг санын салыр. Санны салыры дээрге, чоннуң оран-таңдызынга чалбарып, оон ээзинге өргүл кылыры ол. Санны салырда баштай чээрген-биле чалбышталдыр одапкаш, ынаар ус-чагны сууледира кудуптар. Кывынгыр чемнерге от улам хөгжуур. Ынчан, артышты болгаш өске-даа чемниң дээжизин отче салыптар. Санны салып турар уеде тос-карак-биле ак чемниң дээжизин: сүттү азы дус чок чаа шайнын үстүн чажып чалбарып. Амгы сууржун чуртап чоруур увесте бедик тей кырынга улуг саңны кожуун, суму чагыргаларының удуртукчулары аныяк эр улусту эвилелдеп алгаш салып турар апарган. А, улуг саңга барып шыдавас улус боттарынын бажынынын херим иштинге калбак даш кырынга саңны салыр.

Шагаа хуннеринде хам кижини хоор чаңчыл шаанда турган. Шала чоорту Шагаа хунунде ламаларны чалаар езу база тывылган, ол чорук тывага сарыг шажын кирип келген сөөлүнде кончуг нептерээн. Амгы уеде хам-даа, лама-даачалары кижини бурузунун бодунун күзели болур. Оларны чалаары азы чалавазы чугула деп чуул турбас.

Алгыш-йорээлдер, оларның сөстери дөгере-ле дөмей эвес боор. Арбан, суму аайы-биле йөрээл чугаалаар кижилерниң тускай чогаадып алганы-биле база чылдарның аттары, оон онзагай байдалдары, аал малга, ажы-төлге ачы-хавыязы, ондактыг уржуктары билдингир болганда, йөрээл болза оран-таңдыга, эрткен болагаш үнген чылга онза сүзүглөп болур.

Чолукшууру Шагаага келген бүгү улус чолукшуп, белек-селээн, кадак-торгузун солчур. Кижини бурузу чолукшуп мендилешкеш, чаа-чылда боттарынын кадыын, мал-маганның хур-менди кыш эрткенин айтыржыр.

Аныяк кижини улуг назылыг кижини-биле чолукшуур дээн болза, кадакты ийи холунун өрү көргөн адыкынга арта каггаш, «Амыр-ла!» дээш, ийи холдап сунар. Улуг кижини мендизин харыылааш, мендилешкен кижинин холдарынын кырынга база ийи холун салгаш, белекти хүлээп алыр. Чолукшуурда черле улуг кижини холдарын ыяп-ла аныяк кижиниң холдарынын кырынга база салыр. Шагаада эң-не хүндүлүг кижини – мал кадарчызы болур. Аңаа кош-кыры борбак эът-биле эштээш, инчеекке суп бээр. Шагаанын эртенинде, ажы-төлүн эдэртип алгаш, төрөл бөлүктүн эң улуг назылыг төрөлдөргө ак сүттүг, тыва далганныг, аыш-чем база белек-селектиг чолукшуп чедери эки чаңчыл болур.

Тээлинин уругларнын Дамба Хуреш-оол аттыг
уран-чуул школазынын башкызы Хертек А.Н.

Хореографические вариации

Тема

Lento

Арбаймаа Хертек

The first system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats (B-flat and E-flat) and a 2/4 time signature. It begins with a piano (*p*) dynamic marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music features a series of chords and melodic lines, with some notes marked with accents (>).

The second system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 2/4 time signature. It begins with a mezzo-forte (*mf*) dynamic marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with melodic and harmonic development, including a long slur over the upper staff.

The third system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 2/4 time signature. It begins with a mezzo-piano (*mp*) dynamic marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with melodic and harmonic development, including a long slur over the upper staff.

The fourth system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 2/4 time signature. It begins with a mezzo-forte (*mf*) dynamic marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with melodic and harmonic development, including a long slur over the upper staff.

The fifth system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats and a 2/4 time signature. It begins with a mezzo-forte (*mf*) dynamic marking. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. The music continues with melodic and harmonic development, including a long slur over the upper staff.